

גורן האטד

א. גורן האטד

וְיִכַּל יַעֲקֹב לְצֹת אֶת בְּנָיו וַיֵּאסֹף רַגְלָיו אֶל הַמָּטָה וַיְגִיעַ וַיֵּאסֹף אֶל עַמּוּי
(בראשית מ"ט, לג).
וַיָּבֹאוּ עַד גְּרֹן הָאֵטָד אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ שָׁם מִסְפַּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד...
(שם נ', י').

לפני קבורתו של יעקב נערך לו מספד במקום ששמו הוא גורן האטד.

שמו של מקום זה, שאינו מופיע שנית במקרא, נראה מוזר ותמוה - שהרי גורן הוא מקום דישת תבואה, ואילו אטד אינו מין תבואה כלל, אלא שמו של שיח קוצני, ועומד הקורא ותמה: מה לגורן את האטד? או בלשון הגמרא: "וכי גורן יש לו לאטד?" (סוטה יג ע"א).

ב. הגורן והאטד

גם מבלי להבין את משמעות הניב 'גורן האטד', מוליכות אותנו שתי המילים המרכיבות אותו - מזמן המקרא לתקופת השופטים, ומיעקב ומשפחתו אל גדעון וביתו:

גורן - אל הגורן שבו נעשה נס גיזת הצמר: "הנה אנכי מציג את גִּזַּת הצמר בגֹרֶן אם טל יהיה על הגִּזָּה לבדה ועל כל הארץ חרב וידעתי כי תושיע בידי את ישראל כאשר דברת" (שופטים ו', לז), והאטד - אל האטד שאליו נמשל אבימלך ובית גדעון: "ויאמרו כל העצים אל האטד לך אתה מלך עלינו" (שם ט', יד).

נחזור לתמיהה שהוזכרה לעיל, בדבר חוסר הקשר כביכול בין הגורן - מקום הדישה, והאטד - הקוץ. הפעם היחידה בתנ"ך שבה מוזכרת דישה בקוצים היא בדברי גדעון לאנשי סוכות: "ויאמר גדעון לכן בתת ה' את זבח ואת צלמנע בידי וְדַשְׁתִּי את בשרכם את קוצי המדבר ואת הברקנים" (שם ח', ז).

ג. ערי יעקב וערי גדעון

הגורן והאטד הובילו אותנו מיעקב לגדעון, וגדעון עצמו הוא זה שיוליך אותנו חזרה אל יעקב - וביתר דיוק, אל סיפורי מסעו של יעקב מפדן ארם לארץ ישראל.

לאחר מלחמתו במדינים אנו שומעים על מסע שערך גדעון דרך שני יישובים, סוכות ופנואל, תוך הענשה אכזרית של יושביהם, כנזכר לעיל:

וַיֹּאמֶר לְאִנְשֵׁי סֻכּוֹת תָּנוּ נָא כְּפָרוֹת לְחֵם לְעַם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵי כִּי עֵיפִים הֵם וְאִנְכִי רֹדֵף אַחֲרֵי זֶבַח וְצִלְמִנֶעַ מַלְכֵי מְדִיָּן. וַיֹּאמֶר שָׂרֵי סֻכּוֹת הִכּוּ זֶבַח וְצִלְמִנֶעַ עִתָּהּ בְּיַדְךָ כִּי נִתְּנוּ לְצַבָּאָךְ לְחֵם. וַיֹּאמֶר גְּדֵעוֹן לְכֹן בְּתֵת ה' אֶת זֶבַח וְאֶת צִלְמִנֶעַ בְּיַדִּי וְדַשְׁתִּי אֶת בְּשָׂרְכֶם אֶת קוֹצֵי הַמַּדְבָּר וְאֶת הַבְּרֻקָּנִים. וַיַּעַל מִשֶׁם פְּנוּאֵל וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם כְּזֹאת וַיַּעֲנוּ אוֹתוֹ אֲנָשֵׁי פְנוּאֵל כְּאֲשֶׁר עָנוּ אֲנָשֵׁי סֻכּוֹת. וַיֹּאמֶר גַּם לְאִנְשֵׁי פְנוּאֵל לֵאמֹר בְּשׁוּבֵי בְּשִׁלּוֹם אֲתַעַץ אֶת הַמַּגְדָּל הַזֶּה (שופטים ח', ה-ט).

באותם המקומות, סוכות ופנואל, עבר שנים רבות לפניו גם יעקב, והוא אשר העניק להם את שמם: "ויעקב נסע ספחה ויבן לו בית ולמקנהו עשה ספחה על כן קרא שם המקום ספחה" (בראשית ל"ג, יז); "ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל..." (שם ל"ב, ל-לא).

הנהגתו של גדעון החלה תחת האלה: "ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה אשר בעפרה אשר ליואש אבי העזרי וגדעון בנו חבט חטים בגת..." (שופטים ו', יא), וגם יעקב מוצא את האלה כמקום מתאים לביעור עבודה זרה: "ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם ויטמן אתם יעקב תחת האלה אשר עם שכם" (בראשית ל"ה, ד).

ד. ערי יעקב ובניו וערי אבימלך

בנו ממשיכו של גדעון, אבימלך, נלחם בשכם (שופטים ט'), שבה לחמו גם בני יעקב (בראשית ל"ד). בהקשר למלחמה הזאת נזכר גם צריח בית אל ברית (שופטים ט', מו), ששמו מזכיר את העיר בית אל, שיעקב העניק לה את שמה (בראשית ל"ה, טו).

בנו של גדעון הומלך באלון מוצב (שופטים ט', ו) ונלחם באלון מעוננים (שם, לז); ויעקב קבר, באותו סיפור מסע, את דבורה באלון בכות: "ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות" (בראשית ל"ה, ח).

אבימלך ערך מלחמה במגדל שכם (שופטים ט', מו) ובמגדל עז (שם, נא); מסעו של יעקב לארץ הסתיים במגדל עדר: "ויסע ישראל ויט אלה מהלאה למגדל עדר" (בראשית ל"ה, כא).

ההקבלות הרבות שהוצגו, מובילות את הקורא להניח, כי גדעון ובנו ערכו מסע בעקבותיו של יעקב. המעיין יראה כי בכך לא תמו ההקבלות בין יעקב וגדעון.

ה. יעקב וגדעון

הן יעקב והן גדעון לא נועדו להנהגה מלידה. שניהם 'הצעירים בבית אביהם', אשר לא ציפו מהם לגדולה.

גם יעקב וגם גדעון נאלצים לפעול כנגד אופיים הטבעי, ולהיפך בן לילה למנהיגים.

דומה, כי שניהם היחידים אשר מעיזים פניהם כלפי מלאכים: גדעון, בתשובתו למלאך אשר בירכו לשלום: "ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו..." (שופטים ו', יג); ויעקב, במאבוק במלאך.

לאחר המפגש עם כוחות עליונים, עומדים שניהם נפעמים נוכח המעמד ומתבטאים בצורה דומה: "ויאמר גדעון אהה ה' אלהים כי על כן ראיתי מלאך ה' פנים אל פנים" (שופטים ו', כב); "ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים פנים אל פנים..." (בראשית ל"ב, ל).

לאחר הפגישה עם המלאך מציב גדעון מזבח: "ויבן שם גדעון מזבח לה' ויקרא לו ה' שלום" (שופטים ו', כד), וגם יעקב בונה מזבח בעקבות התגלות האל: "ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים..." (בראשית ל"ה, ז).

גדעון מציע מנחה למלאך שהוא פוגש: "אל נא תִּמַּשׁ מזה עד באי אליך והצאתי את מנחתי והנחתי לפניך..." (שופטים ו', יח), וגם יעקב מציע לעשו, שאותו פגש במסע מפדן לארץ, מנחה המסמלת את ראיית פני האלוהים דווקא: "ויאמר יעקב אל נא אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך כראת פני אלהים ותרצני" (בראשית ל"ג, י).

שמו של יעקב משתנה - לישראל, לאחר מאבוק במלאך (בראשית ל"ב, כח); ואף שמו של גדעון משתנה - לירובעל, בעקבות קיום שליחותו של המלאך (שופטים ו', לב).

עם שינוי השם הופכים יעקב וגדעון למנהיגים דתיים, ושניהם אכן מנצלים את השפעתם. יעקב לביעור עבודה זרה: "ויתנו אל יעקב את כל אלה הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם ויטמן אתם יעקב תחת האלה אשר עם שכם" (בראשית ל"ה, ד); וגדעון ליצירת האפוד: "ויאמר אלהים גדעון אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזם שללו כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם" (שופטים ח', כד). גם כאן בולט הקשר הלשוני בין שני האירועים.

ו. בני יעקב ובן גדעון

כמספר יוצאי ירך יעקב (בראשית מ"ו, כז), גם לגדעון נולדו שבעים בני (שופטים ח', ל).

עלייתו של גדעון מסתיימת בחטאי בנו אבימלך, שהרג את שאר אחיו, ואשר גם עלילותיו הולכות בעקבותיהם של בני יעקב - שמעון ולוי.

בני יעקב נוקמים את אונס דינה בידי חמור מידי תושבי עירו ומנהיגם: "חמור אבי שכם" (בראשית ל"ד, ו).

אבימלך נלחם בגעל בן עבד הקורא לאנשי שכם: "מי אבימלך ומי שכם כי נעבדנו הלא בן ירבעל וזבל פקידו עבדו את אנשי חמור אבי שכם ומדוע נעבדנו אנחנו" (שופטים ט', כח).

על מעשיהם של שמעון ולוי מעיד הכתוב שהיו "במרמה" (בראשית ל"ד, יג), אבימלך גם הוא ניצח את שכם "בתרמה" (שופטים ט', לא) ומקום מושבו נקרא "ארומה" (שם, מא).

בני יעקב בשמעם על אונס דינה "באו מן השדה" (בראשית ל"ד, ז), אבימלך בשמעו כי אנשי שכם יוצאים לשדה ובוצרים את כרמיהם (שופטים ט', כז) אורב להם בשדה (שם, לב) ומכה בהם.

אבימלך, כמוהו כשמעון ולוי, נלחם בעיר שכם המבוצרת וערמתו נועדה לגבור על מכשול זה ולהוציא את תושבי שכם מן השער, ואכן בשני סיפורי המלחמה בשכם מודגש שער העיר (בראשית ל"ד, כד; שופטים ט', לה).

ז. פשרו של גורן האטד

נראה שהאנלוגיה הנרחבת בין סיפורי יעקב לבין סיפור גדעון באה ללמדנו לקח טרוספקטיבי על דמותו של יעקב.

יעקב שבא אל בניו שמעון ולוי בטענה "עכרתם אותי" (בראשית ל"ד, ל), אינו יכול להתעלם מהעובדה שהוא עצמו נדרש כל חייו לנהוג שלא בדרך הישר וללכת בעקבה.

אמנם יעקב איננו גדעון - שמכרית את הערים סוכות ופנואל בחמת זעם - אך הוא אינו יכול לנקות עצמו מכישלונו בחינוך בניו. מיעקב עצמו, במאבקיו עם לבן ועשו, למדו בניו על היכולת להשיג בחוזק ידיהם את המגיע להם, גם אם ייתכן שבכך תתלכנה אותן הידיים.

אם השימוש בדרכים העקובות משרת את הצדק ואת היושר, הוא כשר והכרחי, אך אל לו לאדם להפוך את האלימות למהותו. ייתכן שבעניין זה לא הצליח יעקב לחנך את בניו.

לכן רומז גם הביטוי 'גורן האטד'. 'האטד' - משוכת הקוצים, נדרש ולעתים אף חיוני לשמירת הגורן, אבל אסור לה לגורן שהאטד ייעשה עיקרה.

הקבלת יעקב, מייסד בית ישראל, לגדעון - השופט הראשון שיצא ממנו בית מלוכה, גם אם קצר ימים, ואשר ביתו נכשל עקב שימוש בכוח הזרוע ובגלל אטימות הלב - יש בה מן הביקורת המרומזת כלפי יעקב עצמו, אשר לא הצליח לדכא נטיות אלו מצאצאיו ולמנוע את גורנו מלהיות גורן אטד.

ח. ירובעל וירבעם

בנוסף לרמזים שהובאו לעיל - המקשרים בין יעקב לבין גדעון, מייסד בית המלוכה הראשון בישראל - ייתכן שיש כאן קישור נוסף. באמצעות המקומות שבהם מתרחשים סיפורי יעקב וגדעון, הם מושווים ומקושרים אל מייסד ממלכת ישראל, ירבעם בן נבט.

בפרק י"ב במלכים א מוזכרות שלוש הערים, שכם, פנואל ובית אל, כערים המרכזיות בממלכת ירבעם:

שכם ופנואל כערי הבירה: "ויבן ירבעם את שכם בהר אפרים וישב בה ויצא משם ויבן את פנואל" (מל"א י"ב, כה), ובית אל כעיר הפולחן המרכזית: "ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש כחג אשר ביהודה ויעל על המזבח כן עשה בבית אל לזבח לעגלים אשר עשה... ויעל על המזבח אשר עשה בבית אל בחמשה עשר יום בחדש השמיני בחדש אשר בָּדָא מלבד [מלבו קרי] ויעש חג לבני ישראל ויעל על המזבח להקטיר" (שם, לב-לג; ייתכן שהדגשת שיבוש תאריך חג הסוכות דווקא, רומזת גם היא לעיר סוכות שהוזכרה בסיפורי יעקב וגדעון).

על פי הקבלה זו מורחבת ומודגשת הביקורת על יעקב. לא רק אל גדעון וביתו - אשר חטאיהם גרמו בכייה לשעתה - מושווה יעקב, אלא גם אל ירבעם בן נבט - מפצל הממלכה, אשר הוביל את ממלכת ישראל לעבודה זרה בהיקף שלא היה כמותו קודם לכן, ואשר בחטאיו הביא בכייה לדורות.